

18. ДАВО. – Ф. 136. – Оп. 85. – Спр. 68; 19. ДАВО. – Ф. 136. – Оп. 85. – Спр. 68; 20. ДАВО. – Ф. 136. – Оп. 85. – Спр. 68; 21. Гончарук А. Г. Економічна політика Руху. Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції (11-12 вересня 1996 р., м. Одеса) – Одеса., 1996. – с. 7-9; 22. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. – К., 1992. – 48 с.

С.О. Шамара

СІЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ДИСКУРСИ Й ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Сільська інтелігенція, як окреме соціокультурне й історичне явище, лише нещодавно стала повертатися до поля наукових зацікавлень українських істориків й закордонних українознавців. У процесі занепаду моноідеологічної радянської системи, яка послуговувалася «єдиновірними» трактуваннями «станів» і «класів», «верств» і «прошарків», почали з'являтися перші розвідки, в яких дослідники звернули увагу не тільки на елітну інтелігенцію (міську, богемну), а й на сільську, як особливу групу у структурі всієї інтелігенції.

Серед досліджень сільської інтелігенції в Україні кінця 1980 – початку 1990-х рр. варто назвати праці Б. Кравченка, А. Капеллера, Р. Конквеста [1-3]. Незважаючи на те, що їхні праці писані переважно за кордоном, тобто в умовах наукового плюралізму, – поняття «сільська інтелігенція» використовується в них як самозрозуміла річ, точніше – у соціологічному трактуванні, усталеному в радянському суспільствознавстві. Принаймні, жоден із зазначених дослідників не вдається до додаткових пояснень цього терміну. На початку XXI ст. з'явилося ще декілька праць [4-6], в яких простежується діяльність різних груп сільської інтелігенції України на різних історичних етапах, але фактично не з'ясовуються її соціокультурні контури. І лише останнім часом дослідники зробили декілька ґрунтовних розвідок, в яких, повертаючись часом до старого поля дискусії про визначення «інтелігенції», рефлексуються і проблема характеристики поняття «сільська інтелігенція» [7-9]. Мета нашої статті – з'ясувати можливість визначити указане поняття, проаналізувати особливості його вжитку у суспільному і науковому дискурсах, встановити найбільш продуктивні підходи у дослідженнях сільської інтелігенції в Україні.

Зауважмо, що з'ясування сутності «інтелігенції» в цілому має тривалу історію. Античні автори вживали це поняття для характеристики людської саморефлексії. Середньовічні науковці надали йому релігійного змісту. В епоху Реформації та Просвітництва до нього було внесено гуманістичний смисл і водночас ознаку причетності до Божественного Розуму. Завершення цієї тенденції сучасні філософи вбачають в ідеях німецьких класиків, які розуміли інтелігентність як властивість свідомості, що осягає світ, також – як особливий стан «теоретичного духу», що досяг свого самоусвідомлення [10, с. 5].

Лише у XIX ст. поняття «інтелігенція» стало використовуватися для позначення особливої соціальної групи. Привнесення в це поняття соціологічного змісту, як уважає російський філософ р. Мамедов, і використання його для позначення соціального «прошарку», що охоплює освічених людей, відбулося у 1830-1840-х роках [10, с. 20]. Причому, в Російській імперії склалася традиція називати інтелігенцією «передових людей, що прагнули ставити свої інтелектуальні здібності на служіння суспільству, суспільному благу, стурбованих долею народу та вітчизни» [10, с. 21].

У 1905 р. російський ліберальний діяч С. Єлпатьєвський стверджував, що «інтелігенція» – це та «суспільно мисляча і суспільно чутлива, ... озброєна знаннями, керована суспільними імпульсами частина соціуму, яка в своїх думках і почуттях, у своєму світорозумінні і своїй громадській поведінці відштовхується не від вузьких, особистих, групових, професійних або класових інтересів, а від інтересів країни в цілому, народу в цілому...» [11, с. 60]. Тоді ж він відзначав, що поняття «інтелігенція» має більше як піввікову історію, і цим словом можна позначати «все те, що розуміється під словом культурні люди, тобто культурні класи населення», причому незалежно від того, володіють вони дипломом про освіту чи ні [11, с. 58-59]. Цікавим є ще одне спостереження Єлпатьєвського, згідно з яким інтелігенція по суті є рухливою (динамічною) верствою, що не дає «права народження». «У ній нема права стану, печаті соціального становища»¹ [11, с. 60], – зазначав він.

За спогадами С. Волконського, поняття «інтелігенція», як тільки-но з'явилося, мало виразно полемічний характер й протиставлялося «аристократії». У межах Російської імперії воно стало активно поширюватися в останнє двадцятиріччя XIX ст., – вважає сучасний російський дослідник Б. Колоніцький. Словники того часу описували інтелігенцію як «клас освічених людей», як «передову за своїм розумовим розвитком частину суспільства». Енциклопедичний словник «Гранат» на початку

XX ст. класифікував «інтелігентів» як людей, «професія яких визначається їхніми знаннями і здібностями» [12, с. 184-189.].

Після нетривалого панування в Україні національних урядів утилітарна більшовицька ідеологія 1920-х рр. нав'язувала власний підхід щодо визначення інтелігенції. Здобувши владу, більшовики швидко відцуралися власного «інтелігентного статусу», а решту інтелігенції, яка проживала в СРСР, класифікували «реліктом» соціальної структури, що скоро зійде з історичної арени. Щоправда, лідери комуністичної партії швидко зрозуміли, що без спеціалістів вони не зможуть закріпитися в квазідержавних національних республіках, – і дещо послабили тиск на інтелігенцію. Однак у добу сталінізму вже цілком серйозно йшлося про зникнення такого «прошарку» як інтелігенція, оскільки її «революційний рух» ніколи «не спирався на організацію класу» [13, с. 7]. Фактично до брежнєвської доби в радянському суспільствознавстві не було серйозних досліджень інтелігенції. У 1960-80-х рр. ідеологи КПРС, як і підконтрольні їм історики, нарешті визнали, що інтелігенція (і зокрема, сільська) займає специфічне місце у структурі суспільства [14], хоча і не погоджувалися із західними дослідниками, які визначали її як елітну групу суспільства, що, окрім того, володіє власними засобами виробництва – т.зв. «інтелектуальним капіталом» [15, с. 311-315, 319-326].

Переважно вузький, функціональний, соціологічний підхід у трактуванні інтелігенції з радянських часів дістався у спадщину науковцям пострадянської доби. Стихійна і широкомасштабна наукова цікавість до недоступних раніше джерел і значно менша увага до теоретико-методологічних засад їхнього дослідження й досі породжують дискусії між представниками т.зв. «соціологічного» та «культурологічного» (філософського) визначення «інтелігенції». Перші наполягають на обов'язковості «інтелігентного походження», підтвердженням якого є здобута (бажано вища) освіта, другі – на необхідності «інтелігентного поведіння», доказом якого є висока моральність. Не бракує і синтетичних (соціокультурних) підходів. Однак основна похибка, якої припускаються історики, досліджуючи інтелігенцію минулого, полягає в тому, що вони мало окреслюють (уявляють) це поняття «у часі». Очевидно, наприклад, що інтелігенція кінця XIX – початку XX ст. не тотожна за своїм визначенням інтелігенції кінця XX – початку XXI ст. Сімдесят років панування матеріалістичного світогляду, прагматичність постмодерного суспільства призвели до того, що сьогодні вже не так розуміються й «освіченість», і «альтруїзм». Відповідно й інтелігенція сьогодні не така, як століття тому.

Г. Касьянов наголошує, наприклад, на тому, що термін «інтелігенція» з'явився всередині XIX ст. для позначення тієї частини освіченого суспільства, яка в тій чи іншій формі виявляла свою незгоду з політикою абсолютизму [16, с. 12]. Характерно, що у більш пізні періоди (радянський і сучасний) вимога «опозиційності» інтелігенції правлячому режимові мала тенденцію зникати (в тому числі у трактуваннях істориків і суспільствознавців). А для періоду другої половини XIX – початку XX ст. це було одним із найголовніших критеріїв, за яким відбувалася її ідентифікація, як верстви.

Х. Балзер звертає увагу на те, що професіоналізація є однією з найважливіших та домінуючих соціальних подій XIX – XX ст., і зауважує, що її варто розглядати у більш широкому контексті соціальної історії, «інакше вона більше викривляє, ніж розкриває» [17, с. 204]. Тож інтелігенція, на його думку – це культурна категорія (як у німців *Bildung*). Професіонали ж визначаються за освітою, соціалізацією і дотриманням норм. Хоча й до тих, й до інших застосовується моральна оцінка, моральний та етичний стандарти у професіоналів належать до обмеженої сфери, тоді як серед інтелігенції вони – абсолютні [17, с. 212]. Коректність погляду Х. Балзера зрозуміла, але прагнення уніфікувати поняття «інтелігенція» для XIX і XX ст. на теренах ледь не всієї Європи, на наш погляд, є малопродуктивним.

Отже, для досліджень, предметом яких є інтелігенція України, її поняття найпродуктивніше буде представити у вигляді історично зумовленого місцем, людьми й часом дискурсу. Відповідно до нього інтелігенція – це соціальна верства, яка складається з окремих інтелігентів, а інтелігент – це освічена людина, яка відповідно до своїх професійних обов'язків виконує розумову роботу, а в суспільстві займає активну громадську позицію. Певна річ, таке визначення не включає всіх дипломованих спеціалістів, бо ж і «справжніми інтелігентами» серед них були не всі. Окрім того, це визначення значно ускладнює «чіткий підрахунок» чисельності інтелігенції, адже звужує коло тих осіб, які заробляють на прожиток розумовою працею, та не задовольняють суспільно-етичного критерію.

Зауважмо, на наш погляд, найголовнішу деталь – в історії України щойно окреслений дискурс інтелігенції мав здебільшого соціокультурне значення у другій половині XIX – на початку XX ст.

У 1920-х рр. відбулася соціальна модернізація цього поняття, яка звузила його «культурне значення» на користь «соціально-професійного призначення». Власне, у цей період української історії дискурс інтелігенції доволі нечіткий, адже у ньому поєднувалися «стара» і «нова» інтерпретація верстви. Фактично це ж стверджує дослідниця Т. Цюмра у своїй дисертації, присвяченій сільській інтелігенції України доби непу, коли зазначає, що «в дореволюційні часи під сільською інтелігенцією розумілася та частина людей інтелектуальної праці, яка мала вищу, середню чи то спеціальну освіту, працювала, мешкала в сільській місцевості й хоча б частково протиставляла себе панівному режимові», а «в період утвердження більшовицької диктатури до сільської інтелігенції (й до інтелігенції в цілому) було застосовано дещо нові підходи громадського та наукового трактування» [18, с. 41-42]. Комуністи оголосили «інтелігенцію» прошарком, який ніби був вороже налаштованим щодо «народу», – та зрозумівши, що без допомоги цієї верстви їхнє панування в республіках приречене на провал, повернули їй частину старого трактування [18, с. 42]. Починаючи з 1930-х рр., як уже зазначалося, до розпаду СРСР в Україні цілковито панував вузький соціологічний підхід у трактуванні інтелігенції. Після здобуття республікою незалежності можна вести мову про вироблення нового дискурсу інтелігенції...

Попередньо проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що семантичні межі основного поняття нашої статті – «сільська інтелігенція» – охоплюють ту інтелігенцію, яка працювала в селі і волості епохи імперій. З деякими застереженнями, до цієї категорії можна зараховувати діячів земств (тут ми виходимо на рівень повіту), тим більше, що це робили самі сучасники [19, с. 246].

Уявлення про сільську інтелігенцію формували переважно міські (хто за походженням, а хто за «духом») інтелігенти. Сама «сільська інтелігенція» тривалий час не відчувала своєї особистості від міської, що було наслідком скоріше несформованих через різні обставини уявлень про себе як корпоративну спільноту. Світоглядно українська міська та сільська інтелігенція, поза всякими сумнівами, різнилися. Якщо перша з них упродовж XIX ст. була свідком й посильним учасником модернізаційних процесів у місті, то друга спиралася на досвід взаємин із традиційним суспільством, який насамперед опосередковувався консервативним життєвим укладом українського селянства. Окрім суто географічного критерію, в основі якого лежить розподіл місцевості на «місто» (повітове і губернське) і «село» (волесть, село), у визначенні «сільської інтелігенції» велику роль відіграв критерій праці серед селянства. Не дивно, що часом її називали «селянською», вважаючи таким чином (хибно), що і формується вона виключно з селянського стану. Інша річ, що існувало т.зв. «освічене селянство», яке теж можна розглядати інтелігентною групою на селі.

Зазначимо, що ідеалізація селянства у XIX – на початку XX ст. мала своїм наслідком фактичне отождолення понять «селянство» і «народ». Така ідеалізація призвела не тільки до появи потужного суспільно-політичного руху, відомого під назвою «народницького», а й органічно увійшла в українську історичну науку, що на певному етапі базувалася на народницькій концепції. Отже, поняття «народна інтелігенція», яке також було широко вживаним у той період, означало тих інтелігентів, які переймалися інтересами селянства (хоча, насправді, цілком у дусі «революційності епохи», вони формували ці інтереси). Не варто отождолювати поняття «народна інтелігенція» й «сільська інтелігенція», адже перше було політико-ідеологічним, а друге – професійно-територіальним.

Таким чином, сільська інтелігенція – це велика група інтелігентів, яка працювала (а часто й жила) в сільській місцевості, яка відрізнялася від міської інтелігенції умовами формування, професійними функціями, суспільним становищем, і, як наслідок, володіла іншою соціальною психологією. В Україні її історія має багато як життєствердних, так і трагічних сторінок.

У 1923 р., перебуваючи в еміграції, М. Шаповал дав їй таку характеристику: «Сільська інтелігенція складає хоч і значну, але все-таки меншу частину всієї української інтелігенції, котра все ж таки загалом рекрутується з українських трудових класів, асимілюючись потім духовно-культурно з тим осередком, де працює і чому служить – буржуазії і то не-українській!» [20, арк. 60зв.-61]. Сьогодні дослідники все частіше звертаються до вивчення долі сільської інтелігенції України у радянський період, під владою Польщі у 1920-1930-х рр., часів Другої світової війни тощо. У нагоді стають методи усної історії, які дозволяють залучати менш офіційні, втім, більш репрезентативні з погляду антропоцентризму історичні відомості.

На наш погляд, особливе місце у джерельній базі досліджень сільської інтелігенції вже у найближчий час можуть посісти твори красного письменства (художня література). Свого часу В. Підгаєцький зазначав: «Якщо погодитися з моїм визначенням історії як «людини у минулому і

минулого у людини» і з думкою, здається, Блезя Паскаля про те, що людину може цікавити лише одне – інша людина, то історична проза може вважатися нашою «історією» з не меншими підставами, ніж наукові історичні праці» [21, с. 8]. Застосування такого підходу дає можливість дещо по-іншому поглянути на соціальну психологію людини минулого. Особливо поживний ґрунт у цьому контексті дають твори реалістичних українських письменників.

Насамкінець зауважмо, що рік тому ми провели соціопитування, яке мало на меті з'ясувати сучасний дискурс «сільської інтелігенції» в Україні. Точніше кажучи, за основу розвідки було взято те, як розуміють це поняття мешканці наддніпрянських сіл. Із узагальнених даних було зроблено висновок про те, що сільські мешканці головною місією інтелігенції вважають «активну участь у піднесенні культурного рівня села». Серед інших поширених конкретних відповідей: інтелігент повинен «сумлінно виконувати роботу і вдосконалювати свій фах», «виховувати молодь», «організовувати дозвілля сільських мешканців», «допомагати пенсіонерам», «залучати спонсорів». Менш поширеними були відповіді: «займатися наукою», «бути доброзичливим», «любити дітей», «залучати молодь до збереження культурного спадку», «проводити лекції з попередження захворювань», «організовувати зустрічі з цікавими людьми», «боротися із злочинністю на селі», «залучати населення до передплати газет», «знайомити односельчан з іноземною культурою», «вивчати історію свого села», «займатися фермерством (господарством)». У селі Іванівка Богуславського району Київської області 92-річна бабуся сказала: «колись вони (інтелігенти) читали людям книжки, лекції, ходили з концертами, а тепер не знаю» [22].

Як зазначив один із представників сучасної сільської інтелігенції (учитель з тієї ж Іванівки), «інтелігентність залежить від самої людини, а не від її професії». Імовірно, саме тому інколи нам траплялися відповіді, що всі професії у селі є інтелігентними. Молода продавець із Злинки Маловисківського району Кіровоградської області вважає, що інтелігенцією є всі ті, «хто у своїй професії має добрі наміри». За іншими міркуваннями сільських жителів, інтелігентами можна назвати всіх, «хто з освітою» (будь-якою, спеціальною, вищою) [22]. Отже, давня суперечка суспільствознавців, що ж є головним у визначенні інтелігенції – етика поведінки чи професійна досконалість – знайшла своєрідне відображення і в сільській громадській думці сучасної України. На нашу думку, це зайвий раз свідчить про необхідність більш детально вивчати значення термінів, які історик застосовує у кожній конкретній ситуації. Адже різні джерела минулого у своїй регіональній багатоманітності найкраще дають уявлення про історичний процес лише тоді, коли на їхній підставі розуміється культурний (соціокультурний, автентичний) смисл тогочасних соціальних процесів, – і поняття лише підтверджують його (а не осучаснюють відповідно до епохи дослідника).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 423 с.; 2. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 48-56; 3. Конквест р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. Web-версія книги 1993 р. // <http://zhnyva33.narod.ru/part3.html>; 4. Stauter-Halsted K. The Nation in The Village: The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland, 1848-1914. – Cornell University Press, 2001; 5. Дудка В., Дудка Л. Роль і місце сільської інтелігенції в аграрній революції 1917-1920 рр. // Інтелігенція і влада. – Одеса, Астропринт, 2002. – Вип. 1 (2). – Ч. 1. – С. 181-186; 6. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920-1930-х років: соціальний вимір // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 12. – 2004. – С. 234-256; 7. Баран О. Галицька сільська інтелігенція як культурний феномен (перша половина ХХ ст.) // Україна соборна: Зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – С. 263-271; 8. Цюмра Т. Поняття та дослідження «сільської інтелігенції» в радянській історіографії // Шістнадцята наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Черкасах: Матеріали доповідей на засіданнях секцій і комісій, 12-31 березня 2005 р. / За ред В.В. Масненка. – Черкаси, 2006. – С. 45-50; 9. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: проблеми методології дослідження // Наукові записки. – Вип. 10. – Серія: Історичні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2007. – С. 253-259; 10. Мамедов р. Интеллигенция как социальная общность, её жизнедеятельность и роль в современном мире // Автореф. дис. ... докт. филос. наук. – М., 1993. – 44 с.; 11. Елпатьевский С. По поводу разговоров о русской интеллигенции // Русское богатство. – 1905. – № 3. – С. 57-82; 12. Колоницкий Б. Интеллигенция в конце ХІХ – начале ХХ века: Самосознание современников и исследовательские подходы // Из истории русской интеллигенции: Сборник. – СПб., 2003. – С. 181-200; 13. Ярославський Єм. Про роль інтелігенції в СРСР. – К.: Держ. вид-во політ. літератури, 1939. – 39 с; 14. Андрушко В. Сільська інтелігенція в соціальній структурі радянського суспільства // Вісник Львівського університету. Суспільні науки. – 1978. – Вип. 14. – С. 88-92; 15. Социальное развитие советской интеллигенции / В.Ф. Сбытов, Р.Г. Яновский, Ф.Р. Филипов и др. – М.: Наука, 1986. – 335 с.; 16. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.; 17. Балзер

Х. Интеллигентные профессии и интеллигенты-профессионалы // Из истории русской интеллигенции: ... – С. 201-231.; 18. Цюмра Т. Сільська інтелігенція УСРР та її вплив на розвиток культури та продуктивних сил українського села в добу непу // Дис. ... канд. іст. наук. – Черкаси, 2007. – 213 с.; 19. Оленин р. Крестьяне и интеллигенция (к характеристике освободительного движения в Малороссии) // Русское богатство. – 1907. – № 1. – С. 246-266; 20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 69; 21. Підгасцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття: Навч. посіб. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2000. – 392 с.; 22. Шамара С. Польові дослідження сільських «вершків» // День. – 2007. – 1 листопада. – № 188.

С.С. Падалка, Т.А. Мельничук

МОВНА СИТУАЦІЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ (1989 – 2001 РР.)

Однією із найголовніших ознак кожної нації є мова. Співвідношення національності та мови є одним із головних показників характеру розвитку етномовних процесів у державі. Саме в 1989 р. партійне керівництво Української РСР змушене було задовольнити вимоги української інтелігенції щодо державної мови.

Метою нашого дослідження є вивчення мовної ситуації у сільській місцевості України у міжпереписний період 1989 – 2001 рр.

Дослідження проблеми самоствердження української нації набуває особливої ваги саме сьогодні. Останні роки засвідчують появу багатьох праць з етнонаціональних проблем. Етнополітичні процеси в українському селі стали предметом дослідження докторської дисертації етнополітолога М.М. Вівчарика [1]. Етнонаціональні відносини в контексті нового буття аналізують М. М. Вівчарик, П. П. Панченко, В. І. Чмихова [2]. У своїй монографії М.М. Вівчарик та С.С. Падалка, критично осмислюючи загальноісторичний етнонаціональний процес у контексті державотворчого поступу українства, визначили основні завдання державної політики на сучасному етапі [3]. Автори монографії М.М. Вівчарик, В.П. Капелюшний чи не вперше на багатому фактичному матеріалі переконливо доводять, що українська нація – це реальність, яку не потрібно заперечувати, з якою потрібно рахуватись, так само як з іншими самобутніми світовими етносами [4]. У 90-х рр. з'явилися наукові праці В. І. Наулка, присвячені поглибленому вивченню ареалів розселення, поселенської структури, соціальних відмінностей етнічних груп за переписом 1989 р. Істотно доповнено аналіз етнічних спільнот в регіональному, мовному, конфесійному аспектах [5, с. 46 – 49].

Етнонаціональна свідомість українців, причини та наслідки маргіналізму та сучасна мовна ситуація в Україні характеризується у монографії з української етнології В.М. Мазура [6]. Аналізуючи ситуацію двомовності в Україні, автор робить власний висновок про те, що «вживання двох мов у масовій комунікації завжди є надлишковим, кожне суспільство стихійно тяжіє до одномовності. Міжособистісне спілкування різними мовами, навіть у випадках комунікації білінгвів, ускладнює або цілком виключає порозуміння. Тому двомовність спричинює витіснення із сфер комунікації тієї мови, яка перебуває у слабшій позиції» [6, с. 173]. Раніше питаннями маргіналізації та маргіналізації в радянському суспільстві, в тому числі і в сільській місцевості, займався Є.Н. Стариков [7, с. 142 – 143], визначивши, що поняття маргіналізації включає в себе декілька показників, основними серед яких є втрата об'єктивної належності індивідуума до конкретної спільноти без подальшого входження в іншу спільноту.

Хронологічні межі нашого дослідження збігаються із початком вирішення мовної проблеми в Україні на користь державної – української мови. Саме у 1989 рік депутатами Верховної Ради УРСР майже одногослосно ухвалено Закон «Про мови в Українській РСР» та поправку до Конституції. Закон закріпив за українською мовою статус державної й визначив функціонування та взаємодію інших мов на теренах України.

Результати перепису 1989 р. репрезентували значні регіональні відмінності у поширенні різних мов серед етнічних груп України. Найбільш русифікованими були східні та південні регіони. Крім того, в етнічно змішаних регіонах мали місце явища двомовності та багатомовності. Як свідчить аналіз статистичних матеріалів, російська мова була другою після мови своєї національності, на що вказали сільські жителі при переписі населення. Незважаючи на проголошення закону 1989 р., у цьому ж році у селах, як і в містах, вживалося багато заходів, спрямованих на поширення вживання російської мови. Розробкою денаціоналізації українського етносу займалися партійні та державні органи, а безпосередніми виконавцями політики русифікації залишалися засоби масової інформації, періодичні видання, середні та вищі навчальні заклади.